

La gonella de burell i clauer al llarg dels segles XVII i XVIII

per Mª Lena Mateu Prats

El vestit a Eivissa durant el segle XVIII (variants de la gonella de burell i els calçons de "negrilla") fou el títol de la ponència que presentàrem a la *Conferencia Internacional de Colecciones y Museos de Indumentaria* (actes publicades pel Ministeri de Cultura, 1993), que es celebrà a Madrid del 14 al 19 d'octubre de 1991, organitzat per l'ICOM i el Museo Nacional del Pueblo Español.

Amb aquesta ponència intentàrem aportar una sèrie de dades conduents a un major coneixement d'aquests dos vestits, en l'actualitat pràcticament desconeguts, basant-nos fonamentalment i conjuntament en dues fonts d'estudi pertanyents a la dita època:

—En les informacions pertinents contingudes a documents notariais¹.

—I en les pintures de 1763² que ornem la trona de l'església de Sant Josep de sa Talaia (lám 1). Concretament, en un fragment de la taula que es refereix a l'Adoració del Bon Jesús pels pastors (lám. 4) i, en especial, en la que, sembla, es crida els feligresos a resar el rosari (lám 2 i 3).

Donats els límits d'aquest article, i amb la intenció d'ampliar el que diguérem, avui únicament tractarem el vestit femení, estenent el seu estudi al segle XVII, a més de deturar-nos amb detall en el XVIII.

Descripció del vestit femení de caràcter popular, reproduït en una de les pintures de la trona de Sant Josep

Si observam amb atenció el vestit femení reproduït a les lám 2 i 3, veim en principi com la prenda va ajustada del pit fins a la cintura, d'on pengen unes vistoses flocadures. Les mànigues són independents i s'incorporen al vestit per l'esquena, mitjançant una cinta bastant ampla; van estretes sobre les de la camisa, molt més amples, la qual cosa produeix un abombament a l'alçada de les espatlles.

En el cap llueixen un capell negre sobre el cambuix, toca de reduïdes dimensions que emmarca la cara i, en aquest cas, oculta també la part posterior del cap, a manera de casquet d'infant recent nat. Aquesta particularitat, unida al fet de portar la trena encintada, implica que el cabell quedi pràcticament ocult.

En els peus porten espardeñyes amb cintes negres lligades als turmells.

Finalment, en una de les figures s'intueix, al llarg del costat dret i caient des de la cintura, una llarga cadena de plata, que probablement acabaria amb un clauer del mateix metall, tal i com ha arribat el record fins al dia d'avui d'aquesta gonella de clauer.

Gonella de burell

A través de la consulta d'arxius pareix que podem identificar el vestit femení representat en aquestes pintures del segle XVIII amb la basquinya o gonella de burell —que a vegades porta cordons de seda— i que figura reiteradament en els inventaris, encants, espò-

lits i llegats testamentaris dels protocols eivissencs.

No podem sinó repetir-nos a l'afirmar que, de tots aquestos documents, els testaments solen ser el que major informació ens aporten sobre aquest vestit. No únicament poden detallar els elements o prenes que constitueixen el llegat, sinó que a més a més aquestes cites apareixen en funció del rellevant paper que tenia en el costumisme local.

Aquest paper queda explícitament demostrat amb l'obligació freqüentment establerta per a l'hereu d'haver de vestir amb la gonella de burell a la seua mare i germanes. A la mare, cada cert nombre d'anys, mentre vivís castament i sense marit, i a les germanes quan haguessin de casar-se³.

Segle XVII

De la responsabilitat contreta per l'hereu amb la viuda, coneixem significatius exemples ja a la primera meitat del segle XVII. A finals d'aquesta centúria trobam una anotació realment il·lustrativa per a la indumentària; ens ofereix una suggerent mostra sobre les prenes que acompanyaven l'esmentada gonella de burell, així com sobre les que acompanyaven la gonella d'estamena, de dol.

Tal com consta en el testament disposat en aquell temps per "Pere Bonet de Miquel, del Q. de Balançat y lloch des Puig den Bellet...", la seua "molt cara y amada" muller havia de rebre en primer lloc un "vestit de plor",

1 Volem expressar el nostre agraïment al Sr. Alberto García Rodero, Notari d'Eivissa, per l'amabilitat amb què ens ha facilitat l'accés als protocols dels segles objecte d'estudi.

2 MARÍ CARDONA, J. *Sant Antoni de Portmany*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 1985. Pàg. 11.

3 En dues ocasions hem comprovat també l'obligació per part de la pubilla o hereva —en virtut de filla o viuda— de vestir els seus pares o sogre, respectivament.

Làm. 1. Foto Raymar.

format per "mantell, gonella y gipó de estameña, devantal de girasol y sabates". Després, passats tres anys de la seua mort, "una gonella de burell, capell y mànegues, y après al Cap de quatre anys consemblant gone-lla, capell y mànegues". Tot això, és clar, mentre mantengués el seu nom i vivís "vida vidual" (Hervàs, 1690, fol 141-144).

Aquests llegats figuraven no sols al costat del del propi lliit i les consegüents robes, sinó també juntament a altres essencialment alimentaris que

s'havien de percebre cada any.

Al mateix any de 1690 correspon un altre testament de similars característiques, en aquest cas disposat per "Antt^o Marí de Pere Casetas, del qto. de santa Eulària y lloch de sa Ausina..." (Hervàs, 1690, fol 145-146). Segons s'estipula en ell, el seu fill "Pere Marí de Antt^o" havia de pagar a la viuda "vuit qs. de blat, ço és quatre de form(ent) y quatre de ordi = Dos mesuras de oli = Vint y sinch quarteres de vi...", a més de la "roba p. anar a missa, de tres en tres anys".

De l'any següent daten les últimes voluntats de "Juan Torras de Antt^o... del lloch de la Britja" (Hervàs, 1691, fol 173-175v). En virtut d'elles, el fill hereu s'havia d'atendre a semblants condicions, proporcionant així mateix a la seua mare "de quatre en quatre anys, una gonella de burell, un capell, un devantal y unes mànegues, tot lo qual aliamt." Tenia obligació de lliurar-ho el referit "hereu davall escrit" a la viuda, mentre -com és dit- mantengués el nom del difunt "y no de altra manera".

Per altra banda, l'obligació imposada també amb certa freqüència a l'hereu de vestir a les seues germanes "honestament conforme a l'estil del camp", quan aquestes es casin, en unes altres disposicions de 1692 es transfereix vers a una neboda. Amb aquestes disposicions finalitzam la sèrie d'exemples testamentaris concernents al segle XVII.

En aquest moment (Hervàs, 1692, fol 33-36v), "Antt^o Tur, fill lligitim y natural de Lluquí Tur de Antt^o y Francina Ferrera de Bert. ..., en lo qto. de Balançat y lloch de Aubarca", deixà estipulat que es llegàs a "Catalina Costa", néta seua i filla de Nicolau Costa y Catalina Tura", "toda la roba de lli y llana" que li pertanyés el dia que es casàs. Igualment manà que el seu "hereu davall escrit" la calçàs i vestís "ontestam conforme es estil en la Campaña". I "aiximateix -continuava- que sia alimentada de tot lo necessari de mos béns".

Segle XVIII

Novament en un testament, ja del segle XVIII, tornam a trobar una informació realment valuosa per al tema que ens ocupa, relativa una altra vegada a la viuda (Riera, 1712, fol 77-81).

Juntament a l'altre tipus de disposicions habituals, "Bernat Tur, llaurador del quartó de S. Eulària", ordenà al seu hereu que s'encarregàs de fer fer per a la seua "caríssima muller" Antonina Tur de Miquel i "de tres en tres anys", "un vestit enter de cap a peus desde sabates fins a sombre-ro, camisa, tovaola prima, gone-lla de estameña o burell" el que

Làm. 2. Foto Domínguez.

ella volgués, “gipó, mànegues, devantal y faldellí de estameña o vayeta” també el que ella preferís, “comensant lo primer Vestit al cap de tres anys” després de la seua mort (idem, fol 78v).

Així mateix volgué, ordenà i manà al seu hereu que “encontinent seguit” de la seua mort, es fes a l'esmentada viuda “un vestit de plor de cap a peus, y Mantó”, lliurant-li a més tota la roba del seu ús, tant de lli com de llana i seda i restituint-li, finalment, tot quan aportà un dia a la seua casa (idem, fol 79).

De la responsabilitat que té l'hereu de vestir les seues germanes, és representativa la declaració de voluntat que va fer “Esperanza Arabí” del “quton. de Pormañi” i “lugar del pla”, feta l'any 1747 (J. Sala, fol. 88-88v). Aquesta dona nomenava hereva universal dels seus propis béns a la seua filla Maria Planells, si aquesta renunciava als seus drets sobre els béns paterns, a favor del fill mascle.

En el cas de no voler “admetre aquella” aquesta condició, nomenava hereu universal i gene-

ral dels seus béns a l'esmentat fill Pere Planells, tenint aquest únicament l'obligació “de haver de dar a la antedha hija por Dro. de instituciones quinientas libs. Vn, pagadas en ropas, Joias y Dinero quando tomara estado” o seria “de su Dro”. En cas contrari, “de admitir la dha (su) hija esta (su) disposición”, hauria l'esmentat fill de vestir-la en aquell moment “de Basquiña de Borel, con cordones de seda, camisa delgada, Delantal azul, sobrero, Mariol, filempua, mangas, espargatas, todo nuevo, y una cinta de plata” que no costàs menys de cent lliures...

Teixits i prendes

Sense estendre's en l'explicació de cada teixit, recordem per començar les bastes característiques del burell i el seu color obscur o negre. Teixit gros i comú, del qual hem comprovat en arxius la seua procedència valenciana ja a la primera meitat del segle XVII. Immediatament després, en 1655, el *Capítols de política y bon govern de l'illa d'Iviça* deixaran constància dels teixits de burell fets a Mallorca⁴.

Igualment d'acord amb B. Mulet, la fabricació del burell hauria començat allí en el segle XIV. Algunes de les seues múltiples variants eren el burell camallí, emprat per la gent pagesa i els pobres de solemnitat; el burell ros, també de baixa qualitat; el burell mesclata; el burell de Sant Antoni; el burell negre, i finalment, el burell català.

Altres teixits al·ludits a Eivissa a l'enumerar les prendes que conformaven el vestit amb gonella de burell, són els emprats en la confecció de mànegues, que s'enregistren independentment del vestit, al menys des del segle XV.

De mescla, cordellat blau i xamellot negre, són les que localitzarem juntament amb aquesta gonella els anys 161⁴ (Bermeu, fol 19v), 1692 (Hervàs, fol 155v) i 1703 (Tur Savi-Riera, fol 21).

4 MULET RAMIS, B. *Els teixits a Mallorca*. Oposcle editat amb motiu de la Mostra de Teixits Mallorquins, celebrada a la Casa de Cultura de la Ciutat de Mallorca, del 26 de febrer al 10 de març de 1993. Pàg. 9.

De tota manera, al llarg ja del selge XVIII es comprova especialment l'ús del “pañó setseno musgo” (J. Sala, 1747, fol 114v) o el “dies y seiseno” (J. Sala, 1763, fol 149v), així com el “de Barselona” (J. Sala, 1747, fol 111v).

La procedència catalana d'aquest drap emprat en la confecció de mànegues, es repetirà i alternarà amb el drap mallorquí per als capells normalment relacionats amb aquesta indumentària, tal com veurem més endavant.

De Mallorca són també els davantals blaus característics d'aquest abillament:

“Tres devantals de llana de Mallorca”, dels quals no s'especifica el color, apareixen el 1691 juntament a dues gonelles de burell i una altra d'estamenya, en un inventari del Pla de Vila, que també enregistra “un Clauer baula Redona” (Hervàs, fol. 197).

Una mica més explícit en aquest punt, i de singular relleu, és un informe de 1703 (Tur Riera, fol 9), en el qual la paraula vestit engloba “mànegues, gonella de burell, davantal de mitja llana per el gasto cotidiano y un de Mallorca blau”. S'establia que el vestit es pagàs “de sinch en sinch anys” per “l'hereu de la Cassa”, en els espòlits pactats entre dos viudos del quartó de Santa Eulària. (Tur Savi-Riera, 1703, fol 7v-10)

Un davantal d'estam blau, un altre de llana blava i dos de mitja llana del mateix color, inventariats els anys 1704, 1715 i 1716 respectivament (Tur Savi-Riera, fol 55; Ximeno 4, fol 89v i 140v), són tres exemples més que ens serveixen per resumir les distintes qualitats testificades.

A partir de la segona meitat del segle XVIII, els documents manejats comencen a repetir invariablement les paraules **delantales asules de Mallorca** sense aportar cap altra dada sobre el gènere tèxtil emprat en la seua confecció (Ex.: J. Sala, 1747, fol 40, 114v, 116 i 120).

Ja el 1786 abunden les anotacions relatives a **delantales de blavete** (R. Oliver i Castelló, fol 39v, 57v, 96v, 131 i 160); en alguns d'aquests casos apareixen

juntament als **d'embuit** (cit. 39v, 160). Sobre els uns i els altres resulten il·lustratius dos informes més dels anys 1737 i 1763. El primer ens parla del **lienso blavet que disen** (J. Oliver, 1737, fol 52). El segon fa referència a la **media lana vulgo embuit** (J. Sala 1763, fol 149v).

Del 1803 daten, finalment, **dos delantales, uno de lana i el otro de blavete**, relacionats amb faldilles de llana i **borel** (v. Gotarredona, fol 141).

A les aquarel·les que els membres de la *Escuela Madrileña de Cerámica* realitzaren l'any 1933 a Santa Eulària⁵, sobre aquesta indumentària, el davantal plasmat és de color blau (lam 5 i 6) conforme a la sèrie de notes ressenyades.

Pel que fa a les camises, serien realment excepcionals les dues de les quals hem trobat referència a la dècada dels anys 20 del segle XVII, fetes en la seua totalitat, pel que sembla de **drap genovès i obrades de seda groga, davant la obertura** (1625-1628, Bermeu, fol 212). Enfront d'aquestes, podem assenyalar les descrites com simplement **d'estopa** (1693), Hervàs, fol 133v).

Entre unes i les altres hem d'enquadrar a la majoria, amb el faldó d'estopa i el cos i mànegues de més qualitat. Al llarg del segle XVIII apareixen citades camises com **de lienso casero, de la tierra, forastero o genovès, de bru, lino, cambrai...** o bé simplement com ordinàries, comunes i casolanes, o pel contrari, primes i fines.

Pel que es refereix a les toques relacionades amb aquest model indumentari, i fixant-nos en les pintures de Sant Josep, hem de esmentar en primer lloc el cambrui. El diccionari Coromines diu que aquesta paraula designa una prenda infantil, a pesar d'haver-se aplicat antigament a una toca de dona, tal i com es manté encara, fosilitzada a Eivissa. Cambruios (a vegades apareixen amb la grafia gambuios) que figuren en

els protocols illencs, i generalment fets d'indiana, cambrai o **lienso de la tierra**, i algunes vegades de randa.

En les esmentades pintures també s'aprecia com l'ocultació del cabell pel cambui es complementava amb l'encintat de la trenca que cau per l'espatlla. Cosa que podem relacionar amb el trenat, que sabem que es donà d'igual forma a les illes majors.

Aquestos cambuios no serien, de tota manera, les úniques toques associades a aquesta indumentària. Així es sobreentén d'un testament de 1712, que veiérem anteriorment, i pel qual un llaurador del quartó de Santa Eulària llegava a la seua possible viuda **"un vestit enter de cap a peus, desde sabates fins a sombrero, camisa, tovayola prima, gonella de estameña o burell... gipó, manegues, davantal, y faldellí de estameña o vayeta"**.

La mateixa trona de Sant Josep ens ofereix un tipus de toca relacionable amb la **tovayola prima**, és la figura femenina que apareix en primer terme, que ocupa l'angle esquerre segons miram, de l'escena corresponent a l'adoració del Bon Jesús pels pastors (lam 4).

El terme **fil-en-pua**, que veiem en el document de l'any 1747 (J. Sala, fol 88-88v) no és altra cosa que el **hilo-en pua** castellà, nom que fa referència a una tela clara i transparent. Tal vegada a Eivissa aquest terme s'emprà per designar alguna altra toca o gorgera feta de la dita tela, d'acord amb l'ús per a tovalloles de cap, vel i gorgeres, documentat a Mallorca⁶. La repetida cita de 1763 **d'un filempua** (J. Sala, fol 129 i 169v), ens està suggerint que amb aquesta denominació s'alludia, a Eivissa, a una altra prenda en particular.

Un vel de **filenpua**, així com una **tovaiola** del mateix teixit, es documenten d'igual manera a Eivissa, per exemple, els anys 1694 i 1747 (Hervàs, fol 24; J. Sala, fol 206). Deixem ara de banda els cambuios de **filampua**, enregistrats el 1716

Làm. 3. Foto Domínguez.

(Ximeno 4, fol 205), presumiblement infantils.

Un vel de **filenpua**, així com una **tovaiola** del mateix teixit, es documenten de la mateixa manera a Eivissa; per exemple, ho trobam en els anys 1694 i 1747 (Hervàs, fol 24; J. Sala, fol 206). Deixam ara de banda els cambuios de **filampua**, registrats el 1716 (Ximeno 4, fol 205), presumiblement infantils.

Per una altra banda, i corroborant l'abillament que porta la llauradora eivissenca representada en el gravat que va fer M. Albuerne sobre dibuix d'A. Rodríguez⁷, també apareixen gorgeres en el buidat d'un cert nombre d'inventaris.

Els paral·lelismes detectats amb Mallorca en el tocat, tenen major força quan ens fixam en les anotacions notariales dels capells vinculats a la gonella objecte d'estudi.

7 RODRÍGUEZ, A. (dib) i ALBUERNE, M. (grav), 1801: *Colección General de trajes...* (basada en la *Colección General de los trajes de España, tanto antiguos como modernos*, de Juan de la Cruz Cano y Olmedilla, publicada el 1777). Madrid.

5 La labor d'aquest curs estival s'ha centrat en el video *Santa Eulària 1933*, realitzat per J. M. Bassols (TV Research), amb text, assessoria etnològica i idea original de Mre Lena Mateu Prats. Ajuntament de Santa Eulària, febrer de 1991.

6 MULET RAMIS, B. Obr. cit. Pàg. 8.

Un testament de 1692 conclou amb “un capell de Mallorca” l’enumeració de prenyes que l’hereu havia de proporcionar cada tres anys a la viuda (Hervàs, 1692, fol 53-53v): “una gonella de burell”, un altre “capell” (del qual no s’aporta cap dada) i “unes mànegues” són les prenyes que configuren aquesta relació.

La manca de detalls sobre el capell que acompanyava el de Mallorca en aquest informe, es supleix per un altre document de 1763, amb la breu però concreta ressenya de “dos sombreros, de Barcelona el uno i el otro de Mallorca (J. Sala, 1763, fol 194v). Capells de Barcelona, també significativament representats en la documentació eivissenca.

Lamentablement, només unes poques anotacions al·lusives a capells de dona ens donen certa informació sobre la seua configuració: “con su cordón de seda a la moda” (1742, J. Oliver, fol 54) o “de seda negra” (1747, J. Sala, fol 47).

En aquest mateix segle XVIII, José Vargas Ponce va deixar constància de l’existència a Mallorca de fàbriques de capells, que produïen capells de mitjana qualitat i duració, per abastir les illes⁸.

Sobre el context en què emmarcaríem aquestos capells, fins ara únicament hem trobat un document significatiu, datat el 1737 (J. Oliver, fol 9). Es tracta de l’esment del “sombbrero de hir a misa”, juntament al d’una gonella de burell, “no la de hir a misa, sino la otra” i el de l’oportú cadenó.

I ara passant del cap als peus, en un informe de 1693 (Hervàs 8-9-1693) es documenten “tres quyas espardañeras, un punchó, quatre formes y barrina”, que ens serveixen per imaginar que donen forma a

les habituals esparidenyes de cànem que acompanyen la gonella objecte d’estudi. Únicament quan aquesta apareix d’una manera o l’altra relacionada amb la gonella d’estamena, és quan hem comprovat la substitució d’aquestes esparidenyes per sabates (1712, Riera, fol 78v).

Abans de concloure no podem oblidar anotacions com: “una Basquiña de Borel buena con dies y nueve cordones vulgo cordoneras de seda”. Una altra que diu: “Basquina de Borel vieja con dose cordones”. O una tercera: “con nueve cordoneras”. Cites totes elles identificades en el mateix any de 1763 en què foren realitzades les pintures de la trona de Sant Josep (J. Sala, fol 169v i 189) i que pensam que es refereixen a l’ornament de la cintura, present a les figures femenines d’aquesta trona que venim comentant.

8 VARGAS PONCE, J. *Descripción de las islas Pithiusas y Baleares*. 1787 (ed. Barcelona 1983). Pàg. 52.

Làm. 4. Foto Domínguez.

Làm. 5. Aquarel·la sobre paper, 202 x 120 cm. Autora: Milagros Martínez, any 1933. Núm 1921 de la Escuela Madrileña de Cerámica. Foto E.M.C.

Cinta, cadenó, clauer i altres joies

La basquinya de domàs amb cadenó i clauer documentada l'any 1737 i que formava par d'un dot (J. Oliver, fol 86), ens serveix ara d'introducció i com a doble exemple. Per un costat, evidència la relació també existent entre aquest conjunt de joies amb altres models indumentaris. En segon lloc, evoca el costum de lliurar els vestits, les joies i els diners que formen el dot "a faz del altar".

Segons ha escrit J. Marí Tur⁹, el clauer el podia rebre l'al.lota al peu de l'altar, al finalitzar la cerimònia de casament, de mans del que ja era el seu espòs. E Casas Gaspar¹⁰, per la seua banda, atribueix a la sogra el costum de lliurar a la recent casada les claus de la nova llar, juntament amb un cadenat i una campana de plata.

Suposam que aquestes dues últimes formes dependrien d'una millor posició social de la família del nuvi, molt probablement si era l'hereu, en especial en aquest darrer cas, donat el patrilocalisme imperant. Normalment era que l'al.lota casada amb un hereu passàs a viure a la casa dels seus sogres —la llar avial del marit—, la qual cosa comportaria aquesta simbòlica cessió del poder domèstic per part de la sogra a la seua nora, la nova mestressa¹¹.

En realitat la cinta i el clauer són, abans de tot, un atribut de l'al.lota ben casada. Si els cenyidors simbolitzen en l'home l'esforç i el treball, les claus, les tisorres i els objectes religiosos que pengen de la cintura de la dona, ens parlen de la llar i de la diligència¹², a més de la formació cristiana.

9 MARÍ TUR, J. **El clauer i l'adreç, dues peces de l'orfebreria eivissenca**. Revista *Eivissa* Núm. 2. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 1973.

10 CASAS GASPAR, E. *Costumbres españolas de nacimiento, noviazgo, casamiento y muerte*. Madrid 1947. Pàg. 289.

11 MATEU PRATS, Mª L. **Joyería popular ibicenca**. Revista *Joyas y joyeros* Núm. 40. Madrid. Pàg. 30-32.

12 CEA GUTIÉRREZ, A. **Los trajes de España, códigos apasionantes**. Revista *Pabellón de España* Núm. 7. Sevilla, 20 de setembre. Pàg. 22-26.

Làm. 6. Aquarel·la sobre paper, 262 x 292 cm. Autor: Àngel Adrados, any 1933. Núm 1921 de la Escuela Madrileña de Cerámica. Foto E.M.C.

Dos són els tipus de joies que cal distingir per al conjunt del clauer. Una la cinta de plata que cenyia la cintura, a vegades identificada en la documentació d'arxiu com el cadenó. (1786, R. Oliver, fol 112v: "Tres sintas vulgo cadenons de plata"). Una altra el clauer pròpiament dit, que penja d'aquest cenyidor mitjançant una altra cadena o cadenó¹³, de dos o tres **comes** o **carriers**, per un costat del faldó.

A finals del segle XVII i començaments del XVIII, els cadenons que se'ns descriuen a Eivissa són generalment de baula redona i amb un pes d'entre cinc i vuit reials o pesos **de vuit i mitja**. Inferior a aquests límits es troba "un cadenó de poch menys de tres reals de

avuit de quyetà" (1692, Hervàs, fol 37v).

En altres ocasions se'ns precisa a més el nombre de baules o peces que conformen la cadena, així com el nom de certs elements: aquest és el cas del "cadenó doble baula redona", amb "cent seixanta nou pesas entre gancho y bellota" que es registra el 1691 juntament a un altra també de baula redona i "més sensillo", de "doscientas y nou baulas entre gancho y bellota" (Hervàs, fol 232v).

D'un d'aquests dos cadenons penjaria el clauer que els acompanya de "dos camas baula de cadena" i "seixanta dos baulas eo pesas"(idem). Dos clauers més, igualment de baula redona i de setanta i seixanta-quatre peces respectivament, apareixen documentats els anys 1692 i 1693 (Hervàs, fol 80v i 83). I finalment un quart, de "sis Rs. de vuit" de pes, el 1692 (idem, fol 89v).

La grandària de les baules es subratlla en un informe de 1693 (Hervàs, fol 122v-123) relatiu a un clauer i un cadenó de plata,

13 En el *Diccionari Català, Valencià, Bolear* d'Alcover i Moll, la veu **cadenó** recull l'accepció i l'exemple següents: "Cadena de metall preciós, molt prima, que duen les dones com a adorn" (Mall.). "Ne pugué aportar... trena ne cordó de or, argent de fil ne de martell, de la cinta en avall, acceptat cadenó, clauher y penitencia ab senyals de or", doc. a. 1565 (Hist. Sòller, I, 861).

“de baula redona grosa” que passarien de “vint reals de vuit”.

Ja en el segle XVIII i sense tenir intenció d'estendre's en tals consideracions, trobam, d'entre d'altres, els següents registres: El 1712, el “d'un clauer i cadenó baula redona ab son gancho i cavet”, així com el d'un altre “cadenó baula redona prim” (Riera, fol 152).

El 1715, el de “tres cadenos de plata i un clauer de plata ab tres carres ab una rosa es mig i quatre claus de ferro” (Ximeno 4, fol 65).

El 1729 constatarem per primera vegada la “baula cairada” en un clauer de 87 peces (J. Rosell, fol 121v). I el 1763 veim com ja es considera antiga la baula redona que trobam en una cinta (J. Sala, fol 95v).

El mateix any de 1793, les anotacions de dues cintes més ofereixen més dades sobre la seua configuració: “una sinta de baula redona, con su Abellota, Plancha y Garfio con ducientas baulas”, “una sinta pequeña baula menuda, con su Abellota i pechina, vulgo escupina de Plata” (J. Sala, fol 100v i 103v).

A l'any 1763 també correspon un “llaverito a la mallorquina con quatro llaves de plata”, inventariat juntament a “una sinta Baula menuda con un relicario” (J. Sala, fol 102v). La menor grandària respecte als exemplars anteriors que es suposa del diminutiu aplicat a aquest claueret “a la mallorquina”, sembla suggerir-nos l'existència d'una diferenciació entre els clauers d'ambdues illes, a la vegada que una íntima relació. Per altra banda, aquest registre ens anuncia la introducció d'altres elements en aquest conjunt.

A les darreries del segle XVIII, els documents estudiats ens mostren, juntament amb les claus, la presència d'un o dos “relicarios en dos vidrios”, la major part de les vegades descrits com **joies** de plata, i en alguna altra ocasió de cristall (1776, J. Sala, fol 13v; 1786, R. Oliver, fol 10v, 19, 59, 96v, 112v i 248). Els últims testimonis recollits sobre aquest enriquiment, es refereixen a l'aparició de dos o tres **Agnus**,

Làm. 7. Foto Puget.

igualment de plata, a principis del segle XIX (1803, V. Gotarredona, fol 54 i 94v).

A l'hora d'apuntar els altres tipus de joies conjugables amb la cinta i el clauer, ens vénen a la memòria les paraules de Covarrubias en els seu diccionari de 1611:¹⁴ “Cinta es propia de lo mujer y entre otras joyas de que es rica se cuentan cinta y collar”.

En concordança amb això podem destacar un informe de 1776, que ens mostra l'ús de “sinta y llavero de plata y collar de coral” (J. Sala, fol 9), tal i com sembla lluir la jove reproduïda en una targeta postal antiga, àmpliament difosa a l'illa (làmin 7)

També trobam anells igualment de plata (1692, Fervàs, fol 155v) regularment “con piedras” i fins i tot alguns **orellós** (1625-1628, Bermeu, fol 282).

¹⁴ COVARRUBIAS, S. *Tesoro de la lengua castellana o española*. Madrid 1611. (Ed. 1984).